

Türkiye’ de Sosyal Güvenlik Açıkları ve Sosyal Güvenlik Ahlakı

Doç. Dr. Tülin CANBAY

Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, MANİSA

Yrd. Doç. Dr. Müslim DEMİR

Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ç.E.E.İ. Bölümü, MANİSA

ÖZET

Bir ülkenin uyguladığı sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği o ülke insanların huzuru ile doğru orantılıdır. Sistem ne kadar iyi işlerse insanlar da o kadar geleceğe umutla bakar. Ayrıca bir devletin sosyal devlet olma derecesi sosyal güvenlik sisteminin düzgün işlemesi ile alakalıdır. Sosyal bir devlet olan Türkiye de sosyal güvenlik sistemini en iyi şekilde işletmeye çalışmaktadır. Sistemdeki aksaklıkları gidermeye yönelik değişik reformları da uygulamaya koymuştur. Ancak günümüzde yeni reformlar uygulanmaya başlansa da sistemin gelir-gider dengesi problemi yani “açık” problemi vardır. Gelir-gider dengesi arasındaki makas aralandıkça sistem daha problemli hale gelmektedir. Sistemin düzgün işlemesi, yapılan reformlardan istenen sonuçların alınması yine sistemin bir parçası olan ülke insanların sosyal güvenlik sistemini benimsemesine ve içselleştirmesine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal güvenlik, sosyal güvenlik açıkları, mali yapı, ahlak, sosyal güvenlik ahlakı.*

JEL Sınıflaması: *H3, H6, Z1*

Social Security Deficits in Turkey and Social Security Morality

ABSTRACT

How sustainability the social security system of a country is proportional to peace of the people of that country. How well the system commits, people will be more hopeful about the future. Social state also be a degree of state social security system is related to the proper functioning. Turkey as a social state is its the social security system trying to operate optimally. Various reforms designed to address failures in the system that was implemented. Although the new reforms implemented, but today's income-expenditure balance of the system problem that is “deficit” has problems. System is becoming more problematic as between income-expenditure scissors is opened part way. Proper functioning of the system, the desired result of the reforms to be part of the system is still the country's people to embrace and internalize the social security system has improved a dependent.

Key Words: *Social security, social security deficits, financial structure, morality, social security morality.*

JEL Classification: *H3, H6, Z1*

I. GİRİŞ

İnsanoğlu sosyal bir varlıktır ve hayatta daima tarih ve saati önceden bilinmeyen değişik risklerle karşı karşıyadır. İnsan bir taraftan hayatını devam ettirirken bir yandan da karşılaşabileceği risklere karşı tedbirli olmak zorundadır. Risklerle karşılaşılabilir alanlardan bir tanesi de iş hayatıdır. Her devletin vatandaşlarının karşılaşabileceği risklere karşı geliştirmiş olduğu bir sosyal güvenlik sistemi vardır. Ülkemizde de tarihsel süreç içerisinde değişik sistemler

uygulanmıştır. Ancak bir taraftan yeni sistemler uygulanmaya çalışılırken diğer taraftan da artan finansman sıkıntısı ortaya çıkmıştır.

Sosyal güvenlik sisteminin etkin uygulanabilmesi ve özellikle finansal açık sorunun çözümlenebilmesi açısından sistem katılımcılarının sistemin kurallarına uyumu oldukça önemlidir. Bu uyumun sağlanmasında ise temel faktörlerden biri sistem katılımcılarının sahip olduğu ahlaki bilinç düzeyidir.

Özellikle Türkiye’de kayıtdışı istihdam yoluyla prim ödemekten kaçınmanın yanı sıra sahte emeklilik, sahte sigortalılık, muvazaalı boşanma, hak etmediği halde sosyal yardım alma gibi uygulamalar sosyal güvenlik alındaki ahlaki zaafiyete dikkati çekmektedir.

Bu ahlaki zafiyet bir yandan sosyal güvenlik sistemi kapsamındaki dürüst mükelleflerin adalet duygusunu zedelerken, diğer taraftan, hak etmediği halde sosyal güvenlik sisteminden yararlananların oluşturduğu mali yük gerçekten sosyal yardıma ihtiyacı olanların sistemden etkin yararlanmasını engellerken devletin sosyal güvenlik açıklarının da artmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada, ülkemizdeki sosyal güvenlik sistemi, sistemde oluşan açıkların mali yapıya olan başlıca etkileri ve sosyal güvenlik açıkları ile sosyal güvenlik ahlakı arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacaktır.

II. SOSYAL GÜVENLİK KAVRAMI

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sosyal güvenliği, ‘onurlu bir insan hayatı’ için gerekli temel bir hak olarak tarif etmektedir (ILO, 2006: 30). Sosyal güvenliğin her fert ve toplum için bir sosyal ihtiyaç olduğu ve esas maksadın çalışma gücünü kaybeden, çeşitli nedenlerden ötürü kazançları kesilen veya ciddi şekilde azalmış olanlara ve bunları geçindirmekle yükümlü oldukları kimseleri yeterli bir geçim seviyesi sağlayacak gelir ve sağlık garantisinin kamu kaynakları ile sağlanması olduğu kabul edilmektedir (Ayhan,2012:41). Başka bir ifadeyle insanları, her insan için ortaya çıkması olası ve kaçınılmaz olan sosyal risklerin zararlı etkilerine karşı koruyarak onları ve aile bireylerini yoksulluğun ve muhtaçlığın pençesinden kurtarmak ve yarın endişesinden uzaklaştırmaktır (Acar, 2006: 244).

Sosyal güvenlik sistemi ağırlıklı olarak sosyal sigortalar sistemine dayanmaktadır. Günümüzde siyasi rejimi ve ekonomik rejimi ne olursa olsun tüm ülkeler belirli bir sosyal güvenlik sistemine sahiptir (Egeli, 2009: 43). Belirtmek gerekir ki sosyal güvenlik insanlar için bir yatırım aracı değil, toplanan primlerin yeniden dağıtımıdır (Mcgee, 1999: 595). Sosyal güvenlik sistemlerinin başarı ile uygulanabilmesi için sistemin yeterli finansman kaynakları ile desteklenmesi gerekmektedir. Sosyal güvenliğin finansmanı, özellikle günümüz ekonomik koşullarında oldukça karmaşık sorunları içeren bir konu haline dönüşmüş, bu sorunlara yönelik çözüm arayışları ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca tartışma konusu olmuştur (Egeli, 2009: 50).

Ülkemizde 1960 yılına kadar yasal düzenlemelerde yer alan sosyal güvenlik hakkı 1961 Anayasası ile *anayasal bir nitelik* kazanmıştır (Bilgili,2006:41). 1961 Anayasası’nın 48’nci maddesinde; “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal

yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmak devletin ödevlerindedir” hükmü yer almıştır. 1982 Anayasası’nın 60’ncı maddesinde ise; “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.” hükmüne yer verilmiştir. Ülkemizdeki sosyal güvenlik sistemi zaman içerisinde birçok kez değişikliğe uğramıştır. Bu alandaki son gelişme ise üç Kurumun (SSK/Bağ-Kur/Emekli Sandığı) tek çatı altında toplanmasıdır.

III. TÜRKİYE’DE SOSYAL GÜVENLİK AÇIKLARI VE NEDENLERİ

Sosyal güvenlik sisteminin başlıca iki finansman yöntemi vardır. İlki, Kapitilizasyon (Fon Biriktirme) Yöntemidir. Bu yöntemde primler kişinin hesabında (Bireysel Kapitilizasyon) veya ortak bir fonda (Toplu Kapitilizasyon) toplanır. Ancak belli bir dönemde toplanan primlerin yine o dönem içerisinde dağıtımını söz konusu değildir. İkinci yöntem ise Dağıtım (Yılı Yılına Finansman) Yöntemidir. Bu yöntemde ödenen primler herhangi bir fonda toplanmaz. Belirli dönemin gelirleri, aynı dönemdeki sigorta yardımları ile diğer giderlerin karşılığını oluşturur. Türkiye’de sosyal güvenlik kurumları ilk kuruluş yıllarında finansman metodu olarak kapitilizasyon yöntemini benimserken 4447 sayılı kanun ile dağıtım sistemine geçilmiştir (Egeli,2009:56).

Ülkemizde her ne kadar çeşitli finansman yöntemleri uygulansa da zamanla giderler gelirleri aşmış ve sistem açık vermeye başlamıştır.

Tablo-1: SGK Açıkları

(bin TL)

YILLAR	SGK Gelirleri	SGK Giderleri	SGK Açığı
2005	41.249.438	59.941.373	-18.691.935
2006	58.860.886	71.867.475	-18.036.589
2007	56.874.830	81.915.401	-25.040.571
2008	67.257.484	93.159.462	-25.901.978
2009	78.072.788	106.775.443	-28.702.655
2010	94.679.381	121.403.499	-26.724.118
2011	124.480.000	140.715.000	-16.235.000

Kaynak: SGK Aylık İstatistik Bülteni, Şubat 2012, <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler>, (Erişim Tarihi:01.05.2012).

30 Ekim 2011 tarih ve 28100 sayılı mükerrer Resmi Gazetede yayımlanan 2012 Yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararına göre 2012 yılında Sosyal Güvenlik Kurumu’nun toplam gelirlerinin 131,7 milyar TL, toplam giderlerinin 157,2 milyar TL, gelir-gider açığının ise 25,5 milyar TL olması öngörülmektedir.

Ülkemizdeki sosyal güvenlik açıklarının nedenlerini çok sayıda başlıkta inceleyebiliriz. Ancak genel olarak en önemli nedenler şunlardır:

A. Kayıtdışılık

TÜİK verilerine göre Türkiye’de kayıt dışı istihdam 2012 yılı Haziran ayında 40.4 düzeyinden 2013 yılı Temmuz ayı verilerine göre %37,9’ a gerilemiştir. Kayıtdışı istihdamın yüzde 55’e yakını tarım kesiminde çalışmaktadır. Temmuz 2013’te tarımdaki 6,6 milyona yakın istihdamın yüzde 84,3’ünün sosyal güvencesiz olduğu saptanmıştır. Tarım dışı istihdamda ise 4, 4 milyon kişi sosyal güvencesiz çalışmakta olup oran % 22,3’tür.

Kayıtdışılığa; tamamen sistem dışında kalanların yanı sıra, kayıtlı olup geliri gerçek gelir üzerinden gösterilmeyen çalışanlar da neden olabilmektedir. Dolayısıyla kayıtdışı istihdam, bağımlı ya da bağımsız çalışanların çalışmalarının ilgili kamu ve kuruluşlarına (başta vergi dairesi olmak üzere, sosyal güvenlik kurumları, belediyeler vb.) hiç bildirilmemesi ya da gün ve/veya ücret olarak eksik bildirilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Yereli ve Karadeniz,2004:245). Bu durum sigorta prim gelirlerini azalttığı gibi, gelir vergisi kaynaklarını da etkileyerek sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin finansmanında ciddi sıkıntılara yol açabilmektedirler(DPT,2007:39). Ülkemizde 2008 verilerine göre istihdamdaki kayıtdışılığın neden olduğu prim kaybı yaklaşık 7.611.256.800 TL’dir (Acar ve Aydın,2011:245).

B. Erken Emeklilik

Sosyal güvenlikle ilgili olarak gelişmiş ülkelerle aramızdaki en önemli uygulama farklılıklardan biri emeklilik yaşlarına ilişkindir. Bu, aynı zamanda ülkemizde Sosyal Güvenlik Kurumları’nın finansal sorunlarını artıran unsurlardan biridir. Erken yaşta emeklilik bu kurumların giderlerini artırıcı, gelirlerini ise azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Böylece ilgili kurumlar diğer ülkelere göre daha kısa süre prim gelirleri elde ederken, daha uzun bir süre emekli aylığı, sağlık yardımı gibi ödemeler yapmaktadırlar. Bu durumda, Sosyal Güvenlik Kurumları’nın finansman yapıları giderek bozulmakta ve mali açıklar giderek artmaktadır. Erken emekliliğin amacı, genç nüfusa iş olanaklarının yaratılarak istihdam koşullarının iyileştirilmesidir. Ancak genç yaşta emekli olan kişilerin bir kısmı çalışmaya devam edebilmektedir. Vergi, sigorta primi gibi yükümlülüklerden kurtularak ya da daha az oranda ödeyerek çalışmak, gerek çalışan gerekse işveren açısından daha caziptir (Egeli,2009:96). Ülkemizde bu sorun ile ilgili olarak en son 5510 sayılı Kanun ile yasal düzenlemelere gidilmiş ve emeklilik yaşı kademeli olarak 65’ e yükseltilmiştir.

C. Aktif/Pasif Dengesinin Bozulması

Erken emekliliğin neden olduğu bir diğer sorun aktif/pasif sigortalılar arasında ortaya çıkan dengesizliktir. Buna göre sosyal güvenlik kurumlarının mali yapısı bozulmakta ve sistemin finansmanı zorlaşmaktadır. Bu durum aktif sigortalı sayısının pasif sigortalı sayısına oranla oldukça düşük kalmasından kaynaklanmaktadır.

Bir sosyal güvenlik sisteminin mali açıdan ayakta kalabilmesi için aktif/pasif sigortalı oranının en az 4 olması gerektiği bilinmektedir. Günümüzde AB ülkelerinde 4 sigortalıya 1 emekli, OECD ülkelerinde 6 sigortalıya 1 emekli düşerken; ülkemizde yaklaşık 2 sigortalıya 1 emekli düşmektedir. Bunun anlamı

ülkemizde emekli sayısının yüksek olması nedeniyle sigortalıların AB ülkelerine göre daha fazla emekliyi finanse etmek zorunda kalmasıdır. Bu konuda alınabilecek önlemlerin başında, aktüeryal dengelerin sağlanabilmesi için kurumların sağlıklı bir kaynak yapısına kavuşturulması gelmektedir (Egeli,2009:97).

D. Fonların Etkin Değerlendirilememesi

Sistemin finansman krizine girmesinin temel nedenlerinden biri kaynakların etkin kullanılmamasıdır. Sosyal sigorta kurumları, fon biriktirme esasına göre kurulmuştur. Sisteme katılanlarca biriktirilen fonların verimli alanlarda işletilerek ek gelir elde edebilmesi ve kapsamdaki sigortalılara daha iyi hizmet verebilmesi, bu esasa yöneliktir (Akgeyik,Yılmaz,Şeker,2007:63). Şeker, Sosyal güvenlik kurumları topladıkları fonları öncelikleri doğrultusunda etkin bir biçimde değerlendirememektedir. Dolayısıyla kurumların prim tahsilatında etkinliği sağlamanın yanı sıra kaynaklarını rasyonel kullanmaları da önemlidir. Kaynakların ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik etkin kullanılması ve değerlendirilmesi gerekirken, daha ziyade devlet tarafından genellikle borçlanmanın finansmanında kullanıldığı görülmektedir (Muter, Gökbunar, 1998:280).

E. Primlerin Tahsil Edilememesi

Prim tahsiline ilişkin sorunların temelinde özellikle giderek ağırlaşan prim yükleri bulunmaktadır. Türkiye'de sosyal güvenlik primleri esas olarak tek oranlı prim rejimine dayanmaktadır. Ancak oranlar sigortalı ile işverenler için farklılaşmış durumdadır (Korkmaz vd.,2007:109). Böyle bir uygulamanın kurumların finansman sorununu çözebilecek potansiyele sahip olduğu düşünülmekle birlikte esasen bu durum, sigortasız işçi çalıştırmanın odak noktasını oluşturan kayıtdışı kaçış eğilimini daha da güçlendirmektedir (Egeli,2009:95). Sosyal güvenliğin, “ne kadar prim o kadar sosyal güvenlik” yaklaşımı açısından değerlendirilmemesi gerekir. Ancak bir gerçek var ki, dağıtım yönteminin uygulandığı sosyal güvenlik sistemlerinin yaşayabilmesi için de prim tahsili şarttır. Prim gelirlerinin tahsil edilememesi ve biriken prim alacakları, dolayısıyla tahakkuk/tahsilat oranındaki düşüş sosyal güvenlik sisteminin en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır(Akgeyik,Yılmaz,Şeker, 2007:70).

IV. SOSYAL GÜVENLİK AÇIKLARININ MALİ ETKİLERİ

Herhangi bir ekonomik veya mali bir eylemin (ya da eylem yetersizliğinin) bir sosyal boyutu olduğu gibi herhangi bir sosyal faaliyetin de bir ekonomik ya da mali boyutu vardır (Tegtmeier, 1999:1). Devletin sosyal güvenlik sistemini işletmesi ekonomik bir faaliyettir ve mali yapıya etkisi kaçınılmazdır. Sosyal güvenlik açıkları özellikle makro ekonomik büyüklükler üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda sosyal güvenlik açıklarının mali etkileri borçlanma, bütçe, GSMH ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri kapsamında ele alınacaktır.

A. Borçlanmaya Olan Etkisi

Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının kendilerine mahsus özel gelirleri bulunmaktadır. Ancak bu kuruluşların gelirleri giderlerini karşılamaya

yetmediğinde ortaya çıkan açık merkezi hükümet bütçesinden yapılan transferlerle karşılanmaktadır.

Özellikle yapısal sorunları nedeniyle önemli boyutlara ulaşan SSK, Bağkur ve Emekli Sandığı'nın finansman açıkları vergiler ya da hazine borçlanması yoluyla finanse edilmektedir. Böylece kamu kesimi borçlanma gereği yükselmekte bu ise daha yüksek faizlerle borçlanması sonucunu beraberinde getirmektedir (Bedük, Mete, 2006:34287).

Türkiye'de Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının mali dengelerine bakıldığında bu kuruluşların mali dengelerinin bozulması ve finansman güçlükleri çekmeleri 1990'lı yılların ortalarında sonra söz konusu olmaya başlamıştır. 2002'li yıllara gelindiğinde ise Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının verdiği finansman açıkları için bütçeden aktarılan kaynakların GSMH' ye oranı yüzde 3-4'lere ulaşmıştır. Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının verdikleri bu açıkların oranı son zamanlarda Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)'nin üçte birine kadar tekabül etmiştir. Bundan dolayı KKBG' deki bu artışta Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının payı önemli hale gelmiştir (Yıldız,2006:1).

B. Bütçeye Olan Etkisi

Ülkemizde sosyal güvenlik kurumlarının mali dengelerinin bozulmasıyla birlikte bu kuruluşlara bütçeden transfer yapılması söz konusu olmuştur. 2006-2012 yılları arasında bütçeden Sosyal Güvenlik Kurumları'na yapılan transferler Tablo-2' de gösterilmiştir.

Tablo-2:Türkiye' de Sosyal Güvenlik Açıkları ve Bütçeden Yapılan Transferler

Yıllar	Sosyal Güvenlik Kurumu Açıkları (Gelir-Gider) (Bin TL)	Sosyal Güvenlik Kurumuna Yapılan Bütçe Transferleri (Bin TL)	Bütçe Transferlerindeki Yıllık Değişim Oranı (%)
2006	-18.036.589	22.892.000	-1,8
2007	-25.040.571	33.060.313	44,4
2008	-25.901.978	35.016.403	5,9
2009	-28.702.655	52.599.691	50,2
2010	-26.724.118	55.244.258	5,0
2011	-16.234.766	52.772.218	-4,5
2012	-17.294.948	58.728.293	11,3

Kaynak: SGK istatistik yıllıkları verileri kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo-2'den de anlaşılacağı üzere bütçeden sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferler genel olarak bir artış göstermiştir.

Bütçenin harcama tarafında yer alan sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderlerindeki artışta sosyal güvenlik reformu kapsamında 2008 yılı Kasım ayından itibaren Sosyal Güvenlik Kurumuna Devlet sosyal güvenlik katkısı olarak yapılan transferler önemli etken olmuştur. Ayrıca, 2008 yılı Ekim ayından itibaren uygulanmaya başlanan sosyal güvenlik primi işveren hissesinin 5 puanlık kısmının Hazine tarafından ödenmesi de diğer bir etkindir (BÜMKO,2009:34).

Türkiye'de 2001 yılı 100 olarak baz alındığında reel olarak prim gelirleri 100'den 2012 yılında 289'a yükselmiştir. Diğer taraftan sosyal güvenlik sisteminin giderleri 100'den 243'e yükselmiştir. Sigortalı sayısındaki yükselme

ile paralel prim artışına karşın prim teşviki, devlet katkısı gibi ilave kalemlerin de etkisiyle bütçeden SGK'ya yapılan sosyal transferler 100'den 286'ya yükselmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012:8).

Kayıtdışılık bütçe açısından önemli ölçüde vergi kaybına da neden olan bir faktördür. Çünkü, Kayıt dışı kesim aynı zamanda vergi dışıdır. Yani kayıt dışı ekonominin varlığı, kamu kesimi açısından aynı olmamakla beraber vergi kaybı anlamına gelmektedir. Çünkü vergi ve kayıt dışılık birbirlerini güçlendiren ve besleyen süreçlerdir.

C. GSMH'ye Olan Etkisi

Türkiye'deki ve dünyadaki sosyal harcamalar incelendiğinde, sosyal güvenlik harcamaları ile GSMH'deki gelişmeler arasında paralellik olduğu dikkati çekmektedir. GSMH'deki artış ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak sosyal güvenlik harcamaları da artmaktadır.

TÜSİAD'ın 2012 yılında yayınladığı "2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Sosyal Güvenlik Sistemine Bakış" başlıklı rapora göre; Ükeler bazında ele alındığı zaman sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH'ya oranı İsveç, Fransa, Almanya, Belçika ve Danimarka gibi sosyal devlet anlayışının güçlü olduğu ülkelerde % 27-29 iken ABD, Japonya, İngiltere gibi daha liberal ekonomi politikalarının uygulandığı ülkelerde bu oran % 15-22 arasında değişmektedir. OECD üyesi 30 ülke ortalaması ise % 20,6 seviyesindedir. Türkiye dünya ortalamasının üzerinde ancak referans olarak aldığı AB ülkelerinin çok gerisinde bir harcama seviyesindedir. Sosyal güvenlik açığında dünya ortalaması % 8,3 iken, devlet katkısı hariç hesaplandığında bu oran Türkiye'de % 13,7'dir.

Dünya Bankası'nca yürütülen çalışmalara göre, sosyal güvenliğin yeniden yapılandırılmasına yönelik yeterli önlemler alınmadığı takdirde, sadece emeklilik programlarının finansman açığının GSMH'ye oranının 2020 yılında % 7.6 ve 2050 yılında da %14 seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Öte yandan, sosyal güvenlik açıklarının bugünkü durumunu koruması halinde, mevcut açıkları kapatmak için çalışanların ücretlerinden kesilmesi gereken prim oranının 2010 yılında %77'e çıkacağı, 2050 yılında ise ücretlerin tamamı prim olarak ödense bile açıkların finansmanına yetmeyeceği tahmin edilmektedir (Egeli,2009:122).

D. Gelir Dağılımına Olan Etkisi

Sosyal sigorta sisteminin açıkları, kamu finansman açıklarının da önemli bir nedeni olmakta ve borçlanma yoluyla kapatılmaktadır. Bunun etkisi de bütün topluma, hatta sonraki kuşaklara yansımaktadır. Sosyal güvenlik sistemi, sağladığı yardımlarla üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına gelir transferi sağlayarak gelir dağılımı adaletsizliğini giderme araçlarından birisi olabilmektedir. Oysa Devletin sosyal güvenlik açıklarını kapatma amacıyla borçlanması, üst gelir gruplarına gelir transferine neden olmaktadır (DPT,2007:40).

Ülkemizde bütçeden Sosyal Güvenlik Kurumları (SSK/Bağ-Kur/Emekli Sandığı)'nın açıklarını kapatmak için yapılan transferler yıllar itibarı ile artan bir seyir izlemiş, milli gelir içindeki payı 1994 yılında %1 iken 2005 yılında %4.8'e kadar yükselmiştir (Alceyla,2007:82).

Sosyal güvenlik açıklarının neden olduğu borçlanmadaki artan faiz yüküne paralel olarak, gelir dağılımı yoksul kesim aleyhine değişmektedir. Bütçe içinde hızla artan faiz yükü, gelir dağılımında en altta bulunan kesime yapılması gereken transferlerin yapılmasını engellemektedir (Bedük, Mete, 2006: s.34287).

İşgücü piyasalarında artan işsizlik, sosyal güvenlik sistemleri üzerinde önemli baskılara neden olmaktadır. İşsizlikteki artış, bir yandan sosyal korumaya olan gereksinimi artırırken; diğer yandan işsizlik sigortalarının kaynakları üzerinde baskı yaratmaktadır. İşsizliğin uzun dönemli yapısal bir sorun haline alması ise, ortaya çıkan mali baskının etkisinin artmasına neden olmaktadır. Özellikle de çalışanların geleceğe yönelik miyopik bakış açısı ve işverenlerin de sosyal güvenlik katkılarının ortaya çıkardığı maliyetlerden kaçınma isteği (Özşuca, Gökbayrak, 2012:63) sigortasız çalışmaya yol açarken, aslında düşük gelirli olan bu kesimin sosyal güvenlik sistemi dışında kalmasına yol açarak gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir.

V. SOSYAL GÜVENLİK AHLAKI

Sosyal güvenlik kanunlarının etkin uygulanabilmesi ve özellikle finansal açık sorunun çözümlenebilmesi açısından sistem katılımcılarının sistemin kurallarına uyumu oldukça önemlidir. Bu uyumun sağlanmasında ise temel faktörlerden biri toplumun sahip olduğu ahlaki bilinç düzeyidir.

A. Sosyal Güvenlik Ahlakının Tanımı

Ahlak, insanlar arası ilişkilerde “iyi” ve “kötü” biçiminde nitelenen davranış ve eylemlerdir. Bir yönüyle yaşanan bir şeydir ve en genelde toplumlar ve insanlar için “Doğru Nedir?” sorusuna cevap arar. Doğru nedir? Yanlış nedir? Bu sorular asırlardır sorulan temel sorulardır. İyi insan olmanın özelliklerinin ve bireyin uygun davranışlarını belirleyen kuralların oluşturulması ahlak konusunun özüdür. Ahlak, bir bilinç meselesidir, iç ve dış ahlak olarak bir bütündür (Murat, 2008:69).

Sosyal güvenlik ahlakını dar anlamda “işveren veya sigortalı olan kişilerin devlete karşı ödemek zorunda oldukları primlerini gönüllü olarak ödeme istekleri” şeklinde tanımlayabiliriz. Geniş anlamda ise sadece prim ödemede ahlaki davranış şekillerinin benimsenmesi değil, aynı zamanda sosyal güvenlik sistemini kullanarak bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda usulsüz ve kanunlara aykırı yollarla toplumsal faydayı azaltıcı davranışlarda bulunmamasıdır.

İşçiler açısından ahlaki uygunluk sorunları, işverenler ile anlaşarak gelirlerini düşük göstermek, kendi hesabına çalışan olarak gösterilmek, formel sektörden enformel sektör işlerine geçmek, erken emeklilik ya da malullük sigortasından yararlanmak için olanaklar aramak, muvazaalı boşanma yoluyla sigortadan yararlanmak, hak etmediği halde sosyal yardım almak şeklinde ortaya çıkmaktadır.

İşverenler açısından; çalıştırılan işçi sayısını eksik göstermek; işçilerin sosyal güvenlik katkılarına esas ücretlerini eksik göstermek; sürekli çalışan işçileri kısmi ya da belirli süreli çalışan olarak göstermek; işçileri için sosyal güvenlik katkılarını ödememek ya da gecikmeli ödemek; özellikle sağlık

sektöründe gerçek olmayan harcamalar yoluyla yapılan yolsuzlar şeklinde ortaya çıkmaktadır.

SGK bünyesinde yeni kurulan Rehberlik ve Teftiş Başkanlığının, risk analizi ve sürekli denetim yöntemiyle 2013 yılının ilk 9 aylık döneminde gerçekleştirdiği 16 bin 971 teftiş sonucunda; ülke genelinde çeşitli sigorta yardımlarından yararlanmak amacıyla 3 bin 420 sahte sigortalı olduğu, kayıt dışı istihdam yoluyla devletin 1,4 milyar lira prim kaybına uğratıldığı, özel hastanelerin SGK'ya 478 milyon lira usulsüz fatura gönderdiği tespit edilmiştir. Denetim sonuçları sade vatandaşın şirketlere kadar toplumun birçok kesiminin SGK'yı dolandırmak için bin bir çeşit yöntem izlediğini ortaya koymuştur (bugun.com.tr,21 kasım 2013).

Sistem katılımcılarının sosyal sigorta suiistimalleri, yoksul ve ihtiyacı olan kesimlere yapılabilecek sosyal yardımları azaltıcı, toplumsal sağlığın finansman yükünü arttırıcı, sosyal güvenlik açıklarını arttırıcı etkileriyle toplumun geleceğinin çalınmasına yol açmaktadır.

Sosyal güvenlik ahlakının sağlanabilmesi açısından içşel motivasyonun sağlanarak prim ödeme yükümlülüğünün gönüllülük esasına dayanmasına ilişkin kural ve kanunların oluşturulması ve kişilerin sosyal güvenlik ile ilgili kurallara uyma konusundaki sorumluluk bilincinin arttırılması gerekmektedir.

B. Sosyal Güvenlik Ahlakının Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

Sosyal güvenlik ahlâkı, birçok sosyal ve kültürel faktörden etkilenen bir fenomendir. İşveren veya sigortalıların primlerini ödeme noktasında gönüllü veya gönülsüz olmalarında ya da neyin “iyi” veya neyin “kötü” olduğunu belirlemelerinde etkili olan bu faktörler çalışmada ekonomik, siyasal, toplumsal, dinsel ve hukuki faktörler ayırımı kapsamında ele alınacaktır.

C. Ekonomik Faktörler

Gerek işverenler gerekse sigortalılar açısından ödenmesi gereken primler parasal olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan baktığımızda ekonomisinin iyi olduğu toplumlarda sosyal güvenlik ahlakının oluşması daha çabuk ve kolay olması beklenirken ekonomisinin kötü olduğu toplumlarda sosyal güvenlik ahlakının oluşması daha geç ve zor olacağı kesindir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sosyal güvenlik sistemine uyum düşük; katkılardan kaçınma yüksek ve kapsam etkin bir koruma sağlayacak düzeyde değildir (Özsuca, Gökbayrak, 2012:66). Ekonomik faktörler kapsamında işvereni ahlaki davranış zaafına uğratan temel faktörler, işgücü maliyetlerini azaltmaya yönelik faaliyetlerden ve özellikle küçük ölçekli işletmelerin kurumsal kapasite sorunlarından kaynaklanmaktadır. İşçi açısından ise artan yoksulluk, işsizlik ve aile sorumlulukları temel faktörlerdir.

Kayıtlı istihdamın işverenlere yarattığı maliyetin gerçekçilikten uzak biçimde yüksek olması ve işletme ölçeklerinin küçüklüğü yüzünden prim ödeme potansiyeli olan çok büyük bir nüfusun sistem dışında kalmasına yol açmaktadır.

İşgücü piyasalarında esnekleşme sonucu a-tipik istihdam biçimlerinin hızla yaygınlaşması da özellikle a-tipik çalışma koşullarını kurallara bağlamamış

olan gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik kapsamının daralmasına ve açıkların artmasına neden olan önemli bir faktördür.

“Standart-dışı çalışma”, “düzensiz çalışma” ve “güvencesiz çalışma” olarak da adlandırılan atipik çalışma, tam zamanlı, düzenli, belirsiz süreli, uzun bir süre boyunca tek işveren altındaki düzenli istihdam dışındaki çalışmaları ifade eden (Eurofound, 2009) bir kavramdır.

Ekonomik açıdan a-tipik istihdam özellikle yoksulluk sınırının altında yaşayan toplum kesimlerinde yaygın olarak görülmektedir. Çünkü bu kesimdeki kişiler ihtiyaçlar hiyerarşisinin de bir gereği olarak sosyal güvenlik ihtiyaçlarından daha önce, karnını doyurmak gibi en temel gereksinim olan fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama telaşındadırlar. Bu nedenle, iş bulabilmek veya daha fazla ücret alabilmek için kayıtdışı çalışmayı, iş sağlığı ve güvenliğinden yoksun çalışma koşullarını sağlık ve emeklilik yardımlarından yararlanmamayı gönüllü olarak kabul etmektedir.

D. Siyasi Faktörler

Siyasi yönetimin yani iktidarın öteden beri uyguladığı sosyal güvenlik politikaları sigortalıların veya işverenlerin primlerini ödeme veya ödememe tercihlerini etkilemektedir.

Politikacıların ortanca (medyan) seçmenden oy alma kaygılarıyla sıkça çıkarılan sosyal güvenlik afları sosyal güvenlik ahlakının zayıflamasında önemli bir etkidir. Bu aflar, bir taraftan primlerini zamanında ve düzenli ödeyen mükelleflerin tepkisini çekerken, diğer taraftan yükümlülüklerini yerine getirmeyenler açısından bir kurtuluş yolu haline gelmiştir. “Af”ların artık rutin hale geldiği bir ülkede sosyal güvenlik ahlakının oluşturulması çok güçtür. Siyasi yönetim sık sık başvurduğu bu aflar, mükellefleri “Nasıl olsa ileride bir af çıkar” beklentisi içerisine sokmakta ve yükümlülüklerini yerine getirmede ahlaki sorumluluğu zayıflatmaktadır.

E. Toplumsal Faktörler

İnsanın sahip olduğu moral ve ahlaki değerlerinin niteliği günümüz toplumlarında oldukça farklılaşmış bulunmaktadır. Dürüstlük, fazilet, erdem, hakkaniyet, eşitlikçilik, adalet gibi değerler yerini ekonomik ve politik yozlaşmanın beraberinde getirdiği bireysel çıkar kaygılarına bırakmış görünmektedir (Canbay, 2001:133). Özellikle ekonomik eşitsizliğin mevcut olduğu sosyal yapılarda, gelir düzeyi yüksek olanların yaşantısına özenen insanların müthiş bir bencillikle servet ve iktidarın sahibi olma yarışı içine girdiği görülmektedir (Kozak, 1999:160).

Toplumsal ahlakın sosyal güvenlik kapsamında dikkate alınması gereken bir diğer yönü de çalışma ahlakıdır. Çalışma ahlakı denildiğinde, bir toplumda işe ve çalışmaya karşı takınılan tavırlar anlaşılmaktadır. Bir toplumun işe yönelik tutumu bir başka toplumdan farklılıklar gösterebileceği gibi toplumun çeşitli katmanları arasında da farklı yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir (Arslan, 2003:8). Sosyal güvenlik alanında, sahte emeklilik, muvazaalı boşanma, devlet kaynaklarından haketmediği halde yararlanma vb. sosyal güvenlik sistemini suiistimal eden ve ahlaki normlara uygun olmayan davranışların yaygınlaşması,

bir süre sonra bu davranışların toplum tarafından benimsenmesi ve hatta ahlaki normlara uygunmuş gibi algılanmasına neden olarak iş ve çalışma yaşamındaki tutumları değiştirebilmektedir. Kişisel değerler toplumsal değerlerin bir parçasıdır. Bu nedenle, eğer toplumsal değerler kişinin bireysel çıkarlarını maksimize etmeyi teşvik ediyorsa, yani bencilliği onaylıyorsa, sonuçta bireyler de aynı değerleri kabul edecektir (Canbay, 2001:131). Eflatun'un yıllar önce söylediği gibi; ahlaki vicdan, çevrenin değerlerine bağlıdır.

F. Dini Faktörler

İslam işçi-işveren ilişkisini uygun bir temele oturtmuş ve adaleti sağlamak için karşılıklı olarak nasıl davranacaklarına dair ilkeleri tespit etmiştir. Nitekim Şuara Suresinin 183' üncü ayetinde "İnsanların hakkından bir şeyi kısmayın" buyrulurken her bireyin başkalarının hakkına tecavüz etmeksizin kendi payına düşeni elde etmesi gerektiği bildirilmiştir. Buna paralel olarak "Allah' ın hoşnutsuzluğunu kesin kazanacağı üç grup şunlardır: Allah' a vermiş olduğu sözü yerine getirmeden ölen, hür bir insanı köle olarak satıp parasını yiyen ve yanında çalıştırdığı işçinin hak ettiği ücreti ödemeyen kimse." Hadisi, emek sömürsüne karşı İslam dininin takındığı sert tavrı ortaya koymaktadır (Chapra, Ahmed,1991:29-30).

Yukarıdaki ayet ve hadisten anlaşılacağı üzere İslam dini sadece kendi çıkarlarını düşünen ve sadece üreten(homo economicus) bir bireyden ziyade başkasının haklarını da gözeten(homo religious) bir bireyi emreder. Dolayısıyla dini faktörler sosyal güvenlik ahlakının oluşmasında önemli bir faktördür.

E. Hukuki Faktörler

Hukuk, devletin yaptırım gücünün kaynağıdır. Sigortalı ve işverenlerin uyması gereken tüm kurallar yazılı olarak sosyal güvenlik hukukumuzda belirtilmiştir. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda yerine getirilmesi gereken tüm yükümlülükler, ödenmesi gereken prim oranları ve sosyal güvenlik suç ve cezaları maddeler halinde sıralanmaktadır.

Sigortalı ve işverenlerin 5510 sayılı Kanun'da açıkça belirtilen ve ödemekle yükümlü oldukları primlerini ödememe yönündeki "tercihleri" ile yine 5510 sayılı Kanun'da açıkça belirtilen "cezalar" arasında yakından bir ilişki vardır. Bu anlamda Kanun'da öngörülen cezaların caydırıcı olması sosyal güvenlik ahlakının oluşmasında önemli bir faktördür.

Ayrıca sosyal güvenlikle ilgili hukuk kurallarının işveren ve sigortalılarca anlaşılır şekilde yalın ve sade olması sosyal güvenlik ahlakının oluşmasında önemli bir husustur.

VI. SONUÇ

Çalışma hayatında karşılaşılan olumsuz durumların etkilerini ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için sosyal güvenlik sistemleri geliştirilmiştir. Sosyal güvenlik sistemlerinin düzgün bir şekilde işleyebilmesi yine sistemin bir parçası olan insana(sigortalı ve işverenler) bağlıdır. Ülkemizde sosyal güvenlik giderlerinin büyük bir bölümü gerek işverenler gerekse kendi nam ve hesabına çalışan kişilerin ödedikleri sosyal güvenlik primi gelirleri ile finanse edilmektedir. Ancak gelir-gider dengesi bozulduğu an sistem açık vermekte ve ekonomide

olumsuz etkilere neden olmaktadır. Şüphesiz sosyal güvenlik açığı sorunu ülkemizin sahip olduğu önemli ekonomik sorunlardan bir tanesidir ve bu sorunu çözmeye yönelik tarihsel süreç içerisinde değişik reformlar uygulanmıştır.

Bu çalışmada sosyal güvenlik sistemindeki açıklara karşı sosyal güvenlik ahlakının oluşturulması önerilmektedir. Kanımızca sosyal güvenlik ahlakı, gerek sigortalılar gerekse işverenler açısından gönüllülüğü, içsel motivasyonu ve sorumluluğu sağlayacaktır. Sosyal güvenlik bilinci yerleşmiş ve sosyal güvenlik kültürüne sahip toplumlarda prim ödeme oranının artacağı kanaatindeyiz.

Sosyal güvenlik bilinci yerleşmiş, sosyal güvenlik kültürüne sahip toplumlarda beklenen öncelikle yüksek prim ödeme oranıdır. Dolayısıyla sosyal güvenlik ahlakı ile prim tahsilatı arasında doğru orantı vardır. Tam tersi bir durumda yani sosyal güvenlik bilincine sahip olmayan ve sosyal güvenlik ahlakına sahip olmayan toplumlarda (örneğin, sigortasız çalışmanın normal görüldüğü toplumlarda) prim geliri oranı düşük olacaktır. Ne kadar mükemmel bir sosyal güvenlik sistemi geliştirilirse geliştirilsin sosyal güvenlik ahlakına sahip olmayan bir toplumda sistemi düzgün işletmek mümkün değildir. Bu nedenle ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ve dinsel tüm faktörler kullanılarak sosyal güvenlik ahlakının topluma kazandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Ali(2006), Sosyal Politika, Dizgi Ofset Yayınları, Konya.
- ACAR, Fatih, Fazıl AYDIN, (2011), Vergi ve İstihdam Politikaları Açısından Kayıtdışı Ekonomi, TÜRMÖB Yayınları, Ankara.
- AKGEYİK, Tekin, Binhan Elif YILMAZ ve Murat ŞEKER, (2007), En Büyük Karadelik: Sosyal Güvenlik Açıkları Ve Reform Tartışmalarının Sosyo-Ekonomik Yansımaları, Türk Sigorta Enstitüsü Vakfı Sigorta Araştırma ve İnceleme Yayınları-11, Yayın No:26, Ceyma Matbaacılık, İstanbul.
- ALCEYLAN, Çetin (2007), “Sosyal Güvenlik Açıkları Ve Dünden Bugüne Sosyal Güvenlik Sistemimiz”, Bütçe Dünyası Dergisi, C:2, S:26.
- ARSLAN, Mahmut. (2003), ”Türkiye’de İslâm ve Çalışma Ahlakı Değerleri”, Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (2).
- BALCI, İzgi, Berna (2008), “Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Son Gelişmeler”, Çalışma ve Toplum Dergisi,S:16, <http://www.calismatoplum.org/sayi16/izgi.pdf>,(Erişim Tarihi:15.07.2010).
- BEDÜK Aykut ve Okan METE (2006), “Avrupa Birliği Sürecinde Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Reorganizasyon Çalışmaları”, Selçuk Üniversitesi, Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:11, Yıl:9, Aralık- 2006.
- BİLGİLİ, Özkan (2006), Sosyal Güvenlik Kılavuzu, Başak Matbaacılık, Ankara.
- Bugün Gazetesi (21.10.2013); <http://ekonomi.bugun.com.tr/sgkda-buyuk-vurgun-haberi/868958>, (Erişim Tarihi:21.10.2013).
- BÜTÇE VE MALİ KONTROL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ(BÜMKO), (2009), 2009 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu (Eylül 2009), <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAA6AA849816B2EFC0EE6DCF0FA7196C>, (Erişim Tarihi: 13.12.2011).
- CANBAY, Tülin (2001); Bütçe Etiği (Kavramsal Bir Yaklaşım) Yönetim Ve Ekonomi Yıl:2001 Cilt:8 Say :2.
- CHAPRA, Ömer, Hurşid AHMED, (1991), İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, (Çev:Faruk YILMAZ), Marifet Yayınları, İstanbul.

- D.P.T., 2007, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/sosyalgu/oik681.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.07.2010).
- EGELİ, Haluk, (2009), Parafiskalite ve Parafiskal Gelirler(Sosyal Güvenlik Reformu Kapsamında), Altın Nokta Basın Yayın Dağıtım, İzmir.
- EUROFOUND, (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions) , (2009), Atypical Work, European Industrial Relations Dictionary, <http://www.eurofound.europa.eu/areas/industrialrelations/dictionary/definitions/atypicalwork.htm> (Erişim Tarihi:25.08.2011)
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION (I.L.O.) (2006), Social Security Department, Michael Cichon, Krzysztof Hagemeyer, Social Security for All: Investing in Global Social and Economic Development A Consultation, Issues in Social Protection Discussion Paper 16, Geneva, International Labour Office, <http://www.ilo.org/public/english/protection/secsoc/downloads/publ/1519sp1.pdf>, (Erişim Tarihi:15.07.2010).
- KORKMAZ, Esfender, Tekin AKGEYİK, Binhan Elif YILMAZ, Nagihan OKTAYER, Nazan SUSAM, Murat ŞEKER, (2007), Sosyal Güvenlikte Yeni Yaklaşım: Bireysel Emeklilik, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2006-21, Birlik Ofset Basın Yayın Reklamcılık Tic. Ltd. Şti., İstanbul.
- KOZAK, İbrahim Erol, İnsan, Toplum, İktisat, Değişim Yay., Adapazarı, 1999.
- MCGEE, Robert W., (1999), “Is It Unethical To Evade The Social Security Tax?”, Journal of Accounting, Ethics & Public Policy, Vol. 2, No. 3, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=242507, (Erişim Tarihi: 12.12.2011)
- MURAT, Sedat (2008), İş Ahlakı ve İş Uygulamaları, İĞİAD İş Ahlakı Sempozyumu Bildiriler, İstanbul, http://www.igiad.com/books/is_ahlaki_sempozyumu_bildiriler.pdf, (Erişim Tarihi:02.09.2010).
- MUTER, Naci Birol, Ramazan GÖKBUNAR (1998), “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Sorunları Ve Çözüm Önerileri”, Halil Nadaroğlu’na Armağan, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, C:14, S:1.
- ÖZŞUCA, Şerife Türcan Şenay GÖKBAYRAK (2012); “Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Uyum Sorunu ve Denetim Mekanizmalarında Etkinliğin Sağlanması” Sosyal Güvenlik Dergisi • Journal Of Social Security, 2012 / 2.
- RESMÎ GAZETE(Mükerrer), 30.10.2011/28100.
- SGK Aylık İstatistik Bülteni, Şubat 2012.
- T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, Sosyal Güvenlik Sisteminin Sürdürülebilirliği Özel İhtisas Komisyonu 1. Taslak Rapor, Hazırlayan: Oğuz KARADENİZ, T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018).
- TEGTMEIER Werner, Social Security: An Obstacle To Full Employment?, Employment and Training Papers 41, Employment and Training Department ILO, Geneva, 1999. s. 1, <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_120370.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.07.2012).
- YERELİ, Ahmet Burçin, Oğuz KARADENİZ (2004), Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Kayıp Ve Kaçakları Üzerine Etkisi, Türkiye’de Vergi Kayıp Ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya.
- YILDIZ, Habip (2006), “Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Artış Nedenleri Ve Kamu Borçlarının Boyutları”, Mevzuat Dergisi, S:107, <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/11a/01.htm>, (Erişim Tarihi: 01.09.2010).
- ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, 2008, “Sosyal Güvenlik Reformu”, www.sgk.gov.tr/sgkshared/sskdownloads/anasayfa/reform/kitap.pdf, (Erişim Tarihi: 25.07.2010).